

RAUF PARFI SHE'RIYATINING JANRIY YANGILANISHLARI**Imomova Ruxora Axmedovna***Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti*

Annotatsiya: *Maqolda XX asr o'zbek she'riyatiga Rauf Parfi tomonidan olib kirilgan yangi lirik janrlar tahlilga tortiladi. Shoir ijodida jahon she'riyatidan ko'chgan sonnet, xokku, Rondel va boshqa janrlardagi yangilanishlar, o'ziga xosliklar kuzatiladi. Shoir ijodida mazmuniy va shakl rivojlanishlari, ijtimoiy mavzulardagi ko'lamdorlik va boshqa lirik ohanglardagi serjilolikning davr she'riyatidagi o'z o'rnini ko'rishimiz mumkin. Ramziy obrazlarning bir-biriga uyqash ma'no kasb etishi va she'r tuzilishidagi erkinlik shoirga o'z yo'nalishida fikrlarini bayon etishda ham uyg'un kelgan.*

Kalit so'zlar: *sonet, rondo, rondel, xokku, sonetlar guldastasi, novatorlik, individuallik, an'anaviylik*

Rauf Parfi ijodiy tajribasining o'zbek poetik so'z madaniyatidagi novatorligi shundan iboratki, u boy madaniy an'analardan voz kechmadi. Ularga tayanib o'z bulog'ini ochishga, o'z yo'lini belgilashga erishdi. Ko'pchilik adabiyot ixlosmandlari shoirning she'rlariga to'liq modern uslubning na'munalari sifatida qaraydi. Lekin Rauf Parfi ijodidagi g'oyalar va badiiy obrazlar azaliy so'z san'atimizdan yiroqlashmagan holda yozilgan. Modern yoki postmodernizm yozilgan, sentimentalizm oqimiga kirib ketuvchi ijod na'munalari ham ko'plikni tashkil etadi, ammo bu degani an'anaviy uslubda umuman yozmagan degan xulosaga olib kelmaydi. Rauf Parfi mavjud turkiy she'r hijo tizimini o'ziga moslashtirdi, takomillashtirdi, boyitdi va o'z navbatida rivojlantirishga erishdi. Mumtoz she'r madaniyatidagi, xalq og'zaki ijodidagi she'r tuzilishining uyquga ketgan shakllarini uyg'otdi. Rauf Parfining "Parfiy" taxallusi bilan g'azallar yozgani ma'lum. U har bir janrda go'zal badiiyat na'munalarni yarata oldi. Erkin she'r tuzilishi turkiy she'riyat uchun begona emasligi, qadimiy she'r madaniyatimiz tarixida mavjud ekanligini ijodiy tajribasi orqali tasdiqladi. Shoir she'rlarida XX asr xalqining orzu-armonlari, dard-alamlari, sevinch-u tashvishlari, qalb zarblarini aks ettirdi. Mana shu ruhni saqlab qolgan holda shaklni o'zgartirdi xolos. Jahon she'riyatiga xos bo'lgan janrlar: sonet, xokku, tanka, rondel (rondo), uchliklar shoir tufayli o'zbek adabiyotida ham o'z o'rnini ko'paytirdi. Bu janrlardan: xokku, rondel, tanka kabilarini faqatgina Rauf Parfi o'zbek she'riyatiga olib kirishni boshlagan, desak adashmaymiz.

Rauf Parfi yozgan sonetlarda nafaqat his-tuyg'u, tabiat lirikasi balki, butun bir ijod ahlining hayoti davom etadi. Sonetlardagi dardlar faqatgina ular atalgan shaxslarniki emas, Rauf Parfiniki bo'lishga ham ulgurgan.

Turkum sonetlarni tahlil qilarkanmiz, Rauf Parfining novatorligini, yangi shaklni, sezamiz. Rauf Parfining "Muhabbat" deb nomlangan sonetlar guldastasi ham mavjud.

Rauf Parfi olib kirgan jahon adabiyotiga xos janrlardan yana biri rondo (rondel) shaklidir. Shoir bu janrdagi she'rlariga sarlavha o'rniga janrning nomini yozib qo'ygan. Bu o'zi qanday janr? – Rondel yoki rondo – (frans. Rond –yumaloq) qadimgi fransuz she'riy shakllaridan biri. Unda she'r o'n uch misradan iborat bo'ladi va kesma qofiyaga asoslanadi. Rondelning band tuzilishi ham o'ziga xosdir: birinchi va ikkinchi bandlar to'rt misradan, uchinchi band besh misradan iborat bo'ladi. Bundan tashqari, rondelda ayrim misralar o'z holicha yoki biroz o'zgarishlar bilan takrorlanib keladi.

O'zbek she'riyatida rondelning go'zal na'munasini Rauf Parfi yaratgan. Rondelning band tuzilishi, ayrim misralarning takror kelishi shoirga o'z his-tuyg'ularini ta'sirchan ifodalashi uchun yordam beradi. Rauf Parfining “Turkiston ruhi” to'plamiga quyidagi “Rondel” deb nomlangan she'r kiritilgan.

Xayrlashdik... O'ynar kapalak...

Biz asir bo'lmadik lahzaga,

Xayrlashdik beso'z, beyurak,

Bu bog` bu gul keldi larzaga.

She'r sof ishqiy lirika bo'lib hijron azobida sevgisidan ayrilgan oshiqning tuyg'ularini ifoda etadi. She'rda “kapalak” obrazi muhabbat ramzi sifatida talqin qilinadi. Ko'pincha o'zbek adabiyotida “kapalak” shu ma'noda qo'llangan. Kapalakning bir kun ichida yashab umr ko'rishini hisobga olgan holda yuqoridagi she'rda qisqa bo'lgan muhabbat tasvirini anglaymiz. Shoir she'rga aynan shunda poetik mazmun yuklagan bu obrazni o'n uch qatorida to'rt marotaba qo'llaydi. Qisqa umr davomida kapalak ilojsiz. U o'z umrini uzaytira olmaydi. Lirik qahramon ham muhabbatini saqlab qololmagan va “biz asir bo'lmadik lahzaga” deb aytayapti. Shoir bu yerda mutanosib so'zlardan foydalanib bir-biriga yaqin bo'lgan obrazlar kombinatsiyasini hosil qilgan. “Bog`” ishq maydoni , “gul” esa abadiy yetim qolgan muhabbatdir. Beyurak xayrlashish esa muhabbatga quloq solmay ayrilish. Aslida ikki yor ham bir-birini haligacha yaxshi ko'radi. Keyingi satrlarda ham buning isbotini ko'ramiz.

Shabnamning sof qadahi sindi,

Kulimizni sovurdi falak –

Sen mendan ayrilding, men sendan.

O'yin tushar rangin kapalak.

Suv, tomchi, bulut, shudring-shabnam, yomg'ir, qor, do'l, favvora, quduq, buloq, soy, daryo, ariq, dengiz kabilar suv atributlari sanaladi. Ko'rinadiki, suv evrilishlarga, joyiga ko'ra har xillik kasb etadi. Xuddi shu tafovutlar ularning obrazga aylanishida asos vazifasini o'taydi. “Shabnamning sof qadahi” ko'ngilga to'lgan sof muhabbat ramzidir. Qadah, jom, kosa mumtoz adabiyotdan ma'lumki, ishqqa to'lgan yurak ramzi sifatida talqin qilinadi. “Shabnamning sof qadahi” sinishi ko'ngildagi ishqning to'kilib ketishidir. “O'yin tushar rangin kapalak” misralaridagi kapalakka “rangin” sifatlashing berilishi bejiz emas. Oshiq-mashuqalarning ishq rangin bo'lgan. Quyidagi

bandda “bir lahzaning qadahi qoldi” misralari orqali muhabbatdan ko`ngilda uning yuqlari – xotiralari qolganligini anglatmoqda. She`rdagi takrorlar “kapalak”ni bosh obraz darajasiga ko`targan. Asli she`rning yozilishiga sabab ham umri qisqa bo`lgan muhabbatdir. “Xayrlashdik. Beso`z. Beyurak” misralari she`r oxirida yana takror kelmoqda. Demak. Qadah ishqdan bo`shab sinib bo`lgan ekan yurakdan ham nishon qolmadi. Endi vidolashishlar “beyurak” bo`ladi.

O`ynar, o`ynar rangin kapalak.

Bir lahzaning qadahi qoldi.

Xayrlashdik. Beso`z. Beyurak,

Buyuk sevgi armoni qoldi...

Qanday go`zal, rangin kapalak...

“Buyuk sevgi armoni” ifodasi she`r tuguniga yechim topib berganday. Hammasi tugadi. Ammo “qanday go`zal rangin kapalak” misralaridagi ta`riflar oshiqning o`tkinchi muhabbatidan hamon sarmast ekanligini, u uchun sevgisi yiroqlashgan bo`lsa-da baribir go`zalligini isbot qilib turibdi. “Bir lahzaning qadahi” ham oshiq ichmagan, ichishdan voz kechib, yo`qotib qo`yishdan qo`rqayotgan so`nggi bir lahzalik ishq xotiralaridir. Ko`rinib turibdiki, Rauf Parfi oshiq ahvolini o`ta kuchli hissiyot dialektikasi orqali ochib bergan. She`r shakli va takrorlar esa bularni yanada kuchaytirishga xizmat qilmoqda.

Rondo

Bu xafa kecha kechar,

Quvgay uni oftob

Bu kecha pardek uchar

Qo`ynida majhul sarob.

Bu xafa kecha kechar,

Kechar ko`ngildan alam.

Ul o`zi zahar ichar –

Alamsiz qolgay olam.

Bu xafa kecha kechar,

Kechar g`aflat uyqudan...

Uyqu bilmagan kecha,

Porlar yana tuyg`udan.

Bu chovuq kecha kechar.

Shoirning rondolarida, asosan, hijron motivi yetakchilik qiladi. Yuqoridagi “Qaytish” to`plamiga kiritilgan rondoda ham buning guvohi bo`lamiz. Shoir bu rondoda alleteratsiyalardan unumli foydalangan. Ushbu she`r Rauf Parfining “Ko`zlar” to`plamiga ham kirgan. Unda “bu” so`zlari “bul” tarzida qo`llangan. Rondo 1961-yilda

yoziqlan. Muhabbatsiz kecha qo`ynida noma`lum sarobni olib parday uchadi. Oshiqning xayollari ham shu tahlidda. Muhabbatsiz kechada oshiq xafa. Ishqning ayrilig`i unga zaharday go`yo. Kecha – oshiq muhabbatdan kechgan-u endi uyqusiz to`lg`onadi. Bu kecha uning ko`ziga uyqu kelmaydi. Uyqu bilmagan kecha esa oshiq xayoliga o`tgan tuyg`ularini qayta soladi. Rondolarda shoir azobli oshiq holatini aks ettirgan.

Rauf Parfining “Tuyg`ular” deb nomlangan xokkulari jamlanmasi “Qaytish”, “Ko`zlar”, “Turkiston ruhi”, “Sakina” kabi to`plamlariga kiritilgan. Xokku yapon she`riyatida paydo bo`lgan janrdir. “Jahon adabiyoti terminlarining izohli luga`ti”da janr haqida shunday ma`lumot keltiriladi: “Xokku XVI-XVIII asrlarda shahar madaniyatining o`ta darajada rivojlanishi oqibatida yuzaga kelgan. Uning qadimgi maktabi kufu bo`lib, bu maktab tankaning hajmini biroz qisqartirish, mavzu doirasini kengaytirish, mazmunan soddalashtirish hisobiga xokku yaratdi. Shuning uchun ham kufu yaratgan xokkuning an`anaviy vazni quyidagichadir: birinchi misra –5, ikkinchi misra –7, uchinchi –5 hijodan iborat”. Bu janrda hissiyot va o`y-xayollarni bitta to`liq jumla orqali berish mumkin. Qofiya talabi yo`qligi esa shoirga yanada qulaylik tug`diradi. Quyidagi yapon shoiri Kabayashi Issaning xokkusida ham o`ta chuqur ma`no aks etgan:

Umrim bo`yi Buddaga sig`inaman,
 Lekin hamisha
 Chivinlarni o`ldiraman.

Misralardan insonning o`z e`tiqodiga qarshi borishi, xohlamagan ishni qilishga majbur bo`lishi, ishi va dili bir bo`lmagan insonlar tasviri yoxud yana boshqa ma`nolarni topishimiz mumkin. Rauf Parfi yapon ijodkorlari asarlarini tarjima qilgan. U xokkuning ilk tarjimoni. “Xokkular” nomi ostida chop etilgan uning ilk uchliklari 1963-yilda yozilgan edi. 1961-yilda tarjima qilingan oltmishta xokku esa shoirning yapon she`riyati bilan juda erta qiziqqanini ko`rsatadi. Rauf Parfi – milliy adabiyotimizdagi mana shunday she`riyat bilan birinchilardan oshno bo`lgan va boshqalarni ham oshno etgan shoir. Uning: “Xokku yozish katta mazmunni oz so`z bilan ifoda etish san`atidir”, deyishi ham xokku qonuniyatini yaxshigina o`zlashtirganidan dalolat beradi. Tarjimon xokkular tarjimasida ham “oz so`z bilan katta mazmunni” san`atkorona ifoda etishga harakat qilgan. Quyidagi Esa Syoxakudan qilingan birgina uchlikka e`tibor bering:

Yulduzlar ko`kda:
 Oh, na-da katta!
 Oh, na-da yuksak!

Har uchala misraning bir vaznda (3+2) kelishi(1); ikkinchi va uchinchi misralardagi bir xil intonatsiya(2); so`ngi bo`g`inida urg`u olgan “Oh, na-da” so`zlarining vertikal takrori(3); misralar so`ngidagi “ko`kda”, “katta”, “yuksak” so`zlarining birinchi bo`g`inlari bir xil vaznda (undosh+unli+undosh) kelishi (4); “ko`k” va “yuk-” bo`g`inlaridagi hamda “na-da” va “katta” so`zlaridagi o`zaro ohangdoshlik(5); yana

aynan o'sha so'zlarning ikkinchi bo'g'in ikkinchi tovushi sifatida bitta unli – “a”ning takrorlanishi(6); aynan shu “a”ning matndagi “na-da” va “katta” so'zlarida ikki martadan kelishi(7) xokku ohangiga boshqacha joziba baxsh etgan.

Rauf Parfi shundan keyin xokkular tarjimasiga boshqa qo'l urmasa-da, boshqalarni bu ishga qiziqtirish va da'vat qilishdan charchamadi. Shoira Farida Afro'zning quyidagi xotirasi shunday fikrga kelishimizga asos bo'ladi: “Bir kuni Rauf aka uchliklardan iborat bo'lgan yapon xaykularining ruscha tarjimasini qo'limga tutqazdilar va siz shuni tarjima qiling, dedilar. Men kitobni u yoq-bu yoqlariga ko'z yugurtirib chiqdim. Menga yoqmadi, juda jo'n va tayinsizdek tuyuldi. Bir ozdan keyin Rauf aka “Xo'sh”, deb kirib keldilar xonamizga. “Yoqmadi, shu ham she'riyatmi?!” dedim. “Yo'q, aslo shoshmang, ichiga kiring”, dedilar. Biroz ranjigandek bo'lib, tezgina chiqib ketdilar.

Men bu uchliklarni qayta-qayta, qayta-qayta o'qiy boshladim. Rauf aka aytganidek, ichiga kirdim va o'sha yerda yashay boshladim. O'z-o'zidan tarjimalar quyulib keldi. Yetmish uchta uchlikni tarjima qildim”.

Rauf Parfi Isikava Takuboku she'rlaridan uslub o'zlashtirgan. Bu she'rlar shoirning xokku janridagi she'rlarining dunyoga kelishi uchun maktab vazifasini o'tagan. Rauf Parfi keyinchalik bu janrni o'z uslubiga moslashtirib “uchliklar” deb atagan. Uning “Chag`alay” nomli uchliklar turkumini o'qisak, u xokkuning ham o'zgacha shakldagi na'munalari ekanligining guvohi bo'lamiz:

- 1.Chaga`layim, mehmon chag`alay,
 Bu yurtga qaydan kelding,
 Nechun kelding, qurbon chag`alay?
- 2.Sen o`ylagan omad yo`q,
 Sen so`ylagan qomat yo`q,
 Sen bo`ylagan bir mard yo`q.
- 3.Chag`alayim, seni suyganlar yolg`on,
 Seni deb kuyganlar yolg`on,
 Senga to`yganlar yolg`on...(6 qismdan iborat)

“Chag`alay” she'rida Vatan mavzusi kuylangan bo'lsa, “Shamolga osilib yashadim” turkumida ijodkorning dunyo ishlaridan norozilik tuyg'ulari, nafs bilan kurashuvi, ishq bilan yuzlashuvi o'z ifodasini topadi:

- 1.Shamolga osilib yashadim,
 Mingga kirdim, chiridi jismim,
 So`ngaklarim oqardi qaqshab.
- 2.Dunyasiga qo`ydim qo`limni,
 Oyog`imni bosdim yuziga,
 Ko`zlarini yumdi bu dunyo.
- 3.Bir payola may ber, azizim,
 Bag`rim yonib bitdi, kul bo`ldim.

Chivg`inlarga sotdim o`zimni.

4. Qorlarga ko`mildi bog`larim,

Tog`larimga cho`kdi osmon.

Sen yo`qsan. Sen yo`qsan? Sen yo`qsan!

5 .Balki men Majnunman,

Balki siz , Laylo,

Balki men mahkumman, balki siz jallod. [“Turkiston ruhi”, 240-b]

Mana bu turkumni “Parfiyona” desak bo`ladi. Modern shakl, mumtoz an`ana, tasavvufiy mazmun yuklangan bu uchliklar Rauf Parfi mahoratidan darak beradi. Ikkinchi qismdagi uchlikni o`qigan o`quvchining xayoliga birinchi navbatda Mashrabning quyidagi g`azali esiga keladi:

Dunyo yasanib, jilva qilib oldimga keldi,

“Borg`il nariga!” – deb ketiga shattalab o`ttum.

Bildimki, oni dushmani makkorai ayyor,

“Lo” –tirnog`i birla yuzini tirmalab o`ttum.

Xomush pichog`in har dam oning bog`ziga qo`ydim,

Cho`g` nayzasi birla ko`zini nayzalab o`ttum.

“Shamolga osilib yashash” bir umr erkinlikka intilish, o`z fikrlariga erk tuyg`ularini yuklash, ozodlikni talab qilishdir. Shoir ruhiyati hech qanday tutqunliklarga bo`ysunmas. She`rda tasavvufiy obrazlarni: dunyo, mayni uchratamiz. “Balki men Majnunman, Balki siz, Laylo” deganda ham shoirning Ollohga intilishini tushunish qiyin emas. “Sen yo`qsan. Sen yo`qsan? Sen yo`qsan!” misralarida shoirning haqiqatni topolmayotganini sezish mumkin. Xuddi shu misradagi mazmun singdirilgan xokkusi “Tuyg`ular” turkumidan joy olgan.

Seni topgunga qadar,

Qanday yashadim men?

Nahotki yashadim?

Bu xokkuda intiqib kutilgan mustaqillikning sevinchlarini tuyamiz.

Kuygan daraxt bo`yniga osilar,

Oq bulut oppoq bulut,

Yig`lagali ketar keyin.

Yuqoridagi uchlikda teran ma`no yashiringan. “Tarixan hosildorlik kultrlariga ishonch va uning suv, olov, o`simliklar kabi obyektlari xotin-qizlar qalb dunyosini ifodalashga qo`l kelgan. Xalq lirikasida O`zbekiston hududida mavjud mevali daraxtlarning deyarli barchasi tilga olinadi, ammo olma , tut, jiyda , o`rik, anor, bodom, olcha kabi sermeva va serurug` daraxtlar juda faol qo`llaniladiki, genezesiga ko`ra bu xususiyatlar ham hosildorlik va serfarzandlik g`oyasi bilan bog`liqdir” . Rauf Parfi ijodida daraxt obrazi turli ramziy ma`no tashiydi. Xalq og`zaki ijodida mevali daraxt – to`kin-sochinlik, kelajakdan umudvorlik ma`nolarida bo`lsa, Rauf Parfi yuqoridagi xokkusida uning oldigan “kuygan” sifatlashini qo`yib noumidlik, ishonchsizlik

ma'nolarini ifoda etyapti, chunki olovlarda kuygan daraxt meva bermaydi. "Bulut" obrazi oq rangda tasvirlanyapti. Bu tinchlik, erk ramzidir. She'rdagi Sovet tuzumi davriga ishora qilinib, erkning erksizligini tasvirlayapti. Rauf Parfi quyidagi xokkusida "yaxshilik qil suvga sol, baliq bilmasa Xoliq bilar" maqolini ajoyib tarzda she'rga singdirgan:

Men hammasini chindan aytdim, eh, sizlarim,
Siz nafasni mendan qizg`ondingiz-a?!
Qolganini ... baliqlar...aytsin...

Nafas – erk ma'nosini ifodalayapti. She'rdagi ko'p nuqtali tinish belgisi shoir dardlarining bog`ziga tiqilib qolib, nafasi yetishmayotganining shakily ifodasiday go`yo.

Rauf Parfi ijodining janriy yangiliklari ko'p. bu yangiliklarning o`ziga xos tomoni esa o`zbek milliy she'riyatining asosiy tamoyillariga bo`ysundirilib yangi uslubning yaratilganligidadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.O`rayeva D, Quvvatova D. Jahon adabiyoti atamalarining izohli lug`ati. – Toshkent: "Turon zamin ziyo", 2015.
- 2.Рауф Парфи. Қайтиш. – Toshkent: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981.
- 3.Баҳор булбулларининг чаҳ-чаҳи. (Ҳош таржимонлар байози) –Toshkent: Cho`lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016.
- 4.Olim Oltinbek. Xokkuning ilk tarjimoni.// "Sharq yulduzi" jurnali, 2016-yil, 9-son.
- 5.Farida Afro`z . Qon akam – Rauf Parfi. // maqola qo`lyozmasidan olingan.
- 6.Рауф Парфи. К ўзлар. – Toshkent: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1978.
- 7.Musaqulov. A. O`zbek xalq lirikasi. – Toshkent: Fan, 2010..
- 8.Yo`ldoshev Qozoqboy va boshqalar . Adabiyot (9-sinf, darslik). –Toshkent : O`qituvchi, 2014.